

Anna Szmerekieta*

ZNACZENIE SYSTEMU RACHUNKOWOŚCI DLA STABILNEGO ROZWOJU PRZEDSIĘBIORSTWA

1. WSTĘP

Współcześnie warunkiem przetrwania przedsiębiorstwa jest jego rozwój, stąd też możliwości ekspansji jednostek gospodarczych stanowią szczególnie ważną kwestię badaną w wielu krajach. Istotność tego zagadnienia wzrasta w miarę pogarszania się zewnętrznych warunków działania, powstawania przedsiębiorstw ponadnarodowych, czy też sfuzjowanych¹.

Warunkiem stabilnego rozwoju każdego podmiotu² zorientowanego na zysk, w gospodarce rynkowej jest krótko- i długookresowa równowaga ekonomiczna podmiotu i efektywność gospodarowania w długim okresie. Oznacza to z jednej strony **prawo podmiotu** do odnawiania zasobów koniecznych dla wytwarzania społecznie akceptowanych produktów i usług – z drugiej zaś obowiązek zdawania rachunku z efektywności gospodarowania nie tylko w postaci krótkookresowego wyniku finansowego, lecz także zdolności do reprodukcji, do zachowania płynności³. Natomiast systemem, który **może** zapewnić pomiar nominalnego i realnego wyniku finansowego jednostki gospodarczej, ocenę realnej dochodowości przy jednoczesnym zachowaniu zdolności do odnowienia majątku jest system rachunkowości. Wpływ systemu bilansowego na efektywność zarządzania uwarunkowany jest z kolei zhierarchizowaniem i sprzężeniem na poziomie doktrynalnym podstawowych funkcji rachunkowości: stymulacyjnej, informacyjnej, kontrolnej i analitycznej. Dla stabilnego rozwoju podmiotu podstawowe znaczenie posiada więc prawo bilansowe, które powinno spełniać kryteria racjonalności, uwzględniać

* Magister, asystent w Katedrze Rachunkowości UŁ.

¹ O. Lange, *Ekonomia polityczna*, t. 1, PWN, Warszawa 1959, s. 132.

² Przedsiębiorstwa użyteczności publicznej powinny sprzedawać swoje produkty przynajmniej według cen ustalonych na poziomie kosztów wytworzenia.

³ A. Jarugowa, *Ekonomiczne konsekwencje stosowania niektórych zasad i modeli rachunkowości*, materiały na konferencję naukową instytutów, katedr i zakładów rachunkowości, Bukowina Tatrzańska – Kraków 1985.

skutki sprzężenia tego systemu z bezpośrednim podatkiem dochodowym oraz uwzględnić dorobek teorii wartości⁴. Nawet najlepszy system strategicznego zarządzania może być zawodnym, gdy będzie konstruowany na podłożu jedynie nierealnych informacji (np. w okresie inflacji). Realizacja tak określonych postulatów będzie sprzyjać prowadzeniu i bezpieczeństwu działalności gospodarczej i jednocześnie chronić interes państwa.

Problemy działalności i rozwoju przedsiębiorstwa są zróżnicowane nie tylko w zależności od formy organizacyjno-prawnej jednostki gospodarczej, ale również systemu ekonomicznego państwa, w którym podmiot funkcjonuje. Powszechnie bowiem przyjmuje się, że w Europie Zachodniej identyfikuje się dwa zasadnicze modele rachunkowości, brytyjski i niemiecki (czasami wymieniany jest również model skandynawski), dwa typy sprzężenia rachunkowości z prawem podatkowym (autonomia i zależność) i dwa podejścia do przygotowania sprawozdań finansowych (co ma odzwierciedlenie również w *IV dyrektywie UE*). Stąd też wynika potrzeba prowadzenia badań pozwalających na identyfikację znaczenia systemu rachunkowości dla stabilnego rozwoju podmiotu w tych podstawowych modelach.

Niemcy klasycznie są nastawieni na stabilny rozwój przedsiębiorstw w długim okresie, na unikanie zbędnego ryzyka i niepewności, a tym samym zabezpieczanie marginesu bezpieczeństwa poprzez wprowadzanie możliwie wielu rezerw i niższą wycenę aktywów, co zapewnia zachowanie kapitału i spłatę pożyczek. Takie podejście przyjęte jest zarówno przez państwo, jak i przedsiębiorstwo, funkcjonujące według założeń teorii systemów.

Celem artykułu jest analiza możliwości oddziaływania systemu rachunkowości na wieloaspektowo (zgodnie ze współczesnym paradygmatem⁵) pojmowany rozwój przedsiębiorstwa.

⁴ Współczesna rachunkowość wywodzi się z marginalistycznej teorii wartości, która wyłoniła się z marksistowskiej koncepcji wartości. Z tego nurtu powstały następnie dwie szkoły: austriacka (Bohm-Bawerka) i niemiecka (której twórcami byli: Walras i Pareto). Ta ostatnia koncepcja znana jako optimum Pareto odpowiada monopolistycznym stosunkom produkcji i dlatego została przyjęta przez rachunkowość w odniesieniu do koncernów. Słabość marginalistycznej koncepcji wynika z faktu, iż grupy są traktowane jako całość, zatem ignorowane są rozliczenia, konflikty między podmiotami powiązаныmi. Koncepcje wartości można ująć w dwie grupy:

- odnoszące się do jednostki indywidualnej lub własności prywatnej (do tej grupy można zaliczyć koncepcję kanonistyczną, merkantylistyczną, marginalistyczną),
- koncepcje o charakterze ogólnospołecznym, do których można zaliczyć koncepcję Smitha, Ricarda i Marksa.

Kryterium Pareto nie uwzględnia kwestii podziału dochodu.

⁵ Pierwotny paradygmat rozwoju, mechanistyczny, opierał się na wąsko pojmowanym interesie przedsiębiorstwa. Współczesny paradygmat uwzględnia nie tylko techniczne i ekonomiczne, ale również społeczne aspekty tego procesu. Uznaje (1) wagę czynników środowiskowych oraz bezpieczeństwa i higieny pracy, (2) docenia znaczenie wzajemnych powiązań pomiędzy różnorodnymi podmiotami społecznymi przybierającymi duże rozmiary, (3) kładzie nacisk na

2. MODELE I SYSTEMY RACHUNKOWOŚCI A TEORETYCZNO-INSTYTUCJONALNE PODSTAWY STANOWIENIA REGULACJI BILANSOWYCH

Działalność gospodarcza przedsiębiorstw podlega regulacjom rządowym, wpływom praw ekonomicznych (np. na giełdzie działają prawa rynku, popytu i podaży, a podmiot traktowany jest jak każdy towar), istnieją bariery handlowe, zachodzą skutki inflacji. Nie wszystkie cechy i atrybuty sukcesu przedsiębiorstwa są niezależne od ekonomiczno-politycznego i społecznego otoczenia podmiotu (por. tab. 1).

Tabela 1

Systemowo zależne i niezależne atrybuty sukcesu podmiotu

Cechy systemowo niezależne	Cechy systemowo zależne
<ol style="list-style-type: none"> 1. Optymalne kombinowanie czynników produkcji. 2. Zasada gospodarności. 3. Równowaga finansowa. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gospodarka planowa: <ul style="list-style-type: none"> - ogólnonarodowa własność środków produkcji, - przedsiębiorstwo stanowi narzędzie realizacji celów państwa, - podmiot zobowiązany jest do realizacji celów państwa. 2. Gospodarka rynkowa: <ul style="list-style-type: none"> - prywatna własność środków produkcji i swoboda decydowania, - autonomiczne przedsiębiorstwo, - zasada działalności dochodowej.

Źródło: opracowanie własne.

wyzwolenie przedsiębiorczości, kreatywności, większe szanse własnej realizacji (K. Fabiańska, J. Rokita, *Rozwój przedsiębiorstwa, procesy i strategie rozwoju*, „Prace Naukowe AE w Katowicach” 1991, vol. 3, s. 31 i n.). Problemy ochrony środowiska mają wymiar realny. Zakłady Philipsa na całym świecie dążą do uzyskania miana „zielonej firmy”. Coraz więcej obecnych i potencjalnych klientów zainteresowanych jest właśnie problemem ochrony środowiska. Ostatnim certyfikatem Philipsa, pozytywnie zaopiniowanym przez Brytyjski Instytut Standaryzacji jest ISO 14001 (czyli system zarządzania środowiskiem, wdrożony w Polsce).

Skażenie terenu odpadami toksycznymi powoduje duże koszty społeczne (a nawet katastrofy ekologiczne). Określenie prawnych wymagań w zakresie ochrony środowiska może bardzo istotnie wpływać na sytuację finansową przedsiębiorstwa (podmioty mogą płacić kary za zanieczyszczenie środowiska). Stąd fakt, że określone podmioty gospodarcze nie wykazują np. kosztów utylizacji odpadów (lub w księgach handlowych nie występują kary z tytułu zanieczyszczenia środowiska) niewątpliwie powinny przynajmniej wzbudzić zainteresowanie rewidentów. Z punktu widzenia makroekonomicznego, gdyby porównać straty państwa związane np. z koniecznością przesiedlenia ludności z terenów skażonych z wysokością zapłaconych przez przedsiębiorstwa kar i odszkodowań, to uzasadnionym jest szerokie, makroekonomiczne podejście do zakresu rachunkowości.

Bieżąca działalność przedsiębiorstwa i możliwości rozwoju są w istotnym stopniu uzależnione od zewnętrznych warunków gospodarowania kreowanych w pierwszym rzędzie przez państwo (poprzez realizowaną politykę gospodarczą, a w szczególności poprzez ustanawianie prawa gospodarczego i podstawowych parametrów polityki makroekonomicznej oraz od czynników wewnętrznych.

Tabela 2

Podstawowe uwarunkowania stabilnego rozwoju przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej

Makroekonomiczne	Rynkowe	Wewnątrz przedsiębiorstwa
Polityka podatkowa państwa. Polityka w dziedzinie rachunkowości w kraju i poza granicami. Giełda kapitałowa. Polityka banków.	Ograniczony popyt (krajowy i zagraniczny). Poziom konkurencyjności wyrobów. Przejęcia, fuzje, łączenie.	Reorientacja celów strategicznych (zastosowanie np. zbilansowanej karty dokonań). Wzrost znaczenia ekonomicznej sfery działania. Inwestowanie w działalność badawczo-rozwojową. Uelastycznienie struktur organizacyjnych podmiotu. Nowoczesne podejście do marketingu i klienta. Stosowanie racjonalnej polityki personalnej. Opracowanie strategii personalnej uwzględniającej misję przedsiębiorstwa. Kompetentna kadra zarządzająca.

Źródło: opracowanie własne.

Postępujący rozwój gospodarczy powoduje, że konieczność określenia kierunków w procesie stanowienia i doskonalenia już istniejących standardów rachunkowości wprowadzanych w życie gospodarcze jest procesem ciągłym. Podejmowanie wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, **zapotrzebowanie na kapitał** (czynnik ten, zgodnie ze strategią UE, wywiera istotny wpływ na proces nowelizacji unormowań bilansowych w Niemczech, zwłaszcza dla spółek giełdowych), potrzeba pomiaru efektów działalności oraz gwarancji prawnych dla akcjonariuszy, oddzielenie własności od zarządzania oraz ochrona interesów inwestorów i kontrahentów z bezpośredniego otoczenia podmiotu stanowią bezpośrednią przyczynę dynamicznego rozwoju prawa w dziedzinie rachunkowości i regulacji odnoszących się do sprawozdawczości finansowej.

A. Jarugowa⁶ interpretuje podejścia do stanowienia standardów (zasad) rachunkowości w sposób następujący:

⁶ A. Jarugowa, *Niektóre kierunki badań naukowych z dziedziny rachunkowości*, [w:] *Rachunkowość*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1989, Folia Oeconomica 88, s. 3 i n.

1. Podejście „prawdziwego zysku” i „prawdziwego kosztu” (historycznego); rachunkowość według tego podejścia eksponuje przede wszystkim wewnętrzne procesy w podmiocie (ewidencja i klasyfikacja transakcji i zdarzeń, dominuje płaszczyzna *ex post*);

2. Podejście nastawione na przydatność informacji do podejmowania decyzji przez jedną specyficzną grupę użytkowników danych rachunkowości (jest ściśle związane z rachunkowością zarządczą);

3. **Podejście konsekwencji ekonomicznych, zmierzających do zapewnienia środków sprawdzających zgodność regulacji prawnych i jej modeli z oczekiwaniami; analiza konsekwencji ekonomicznych dotyczy systemu mikro- i makroekonomicznego.**

4. Podejście rachunku odpowiedzialności, według którego praktyka rachunkowości jest interpretowana w warunkach rozliczania z ekonomicznej odpowiedzialności.

Dla osiągnięcia celu opracowania szczególne znaczenie posiada podejście konsekwencji ekonomicznych, bowiem obejmuje zagadnienia związane z problematyką tworzenia prawa właściwego w określonych warunkach panujących w danym państwie. Jest zatem ważne również dla klasyfikacji modeli i systemów rachunkowości w świecie. Ideą tego podejścia jest założenie, że systemy rachunkowości nie mogą być wyprowadzone z potrzeb informacyjnych wybranej jednej grupy użytkowników. **Podstawę do wyboru między różnymi systemami oraz zasadami rachunkowości powinny stanowić konsekwencje i preferencje społeczno-ekonomiczne.**

Regulacji prawnej podlega rachunkowość finansowa, która szeroko pojmowana obejmuje:

1. Księgowość, zorientowaną na rejestrację i obróbkę danych na potrzeby sprawozdawczości finansowej,

2. **Politykę rachunkowości, obejmującą tworzenie konwencji i praktyk dotyczących zasad tworzenia sprawozdawczości finansowej, zagadnienia długofalowej polityki finansowej przedsiębiorstwa i zapewnienie źródeł zasobów finansowych koniecznych dla rozwoju przedsiębiorstwa są przedmiotem dużego zainteresowania nauki w zakresie formalnej polityki rachunkowości,**

3. Analizę sprawozdań finansowych⁷,

⁷ Konsekwentnie, w nawiązaniu do wymienionych modeli można wyodrębnić trzy systemy metod oceny i wskaźników analizy podmiotów (M. W a l c z a k, *Prospektywna analiza finansowa w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 1998, s. 98):

– system amerykański – akcentujący konkurencyjność i zadowolenie klientów przedsiębiorstwa, mierzone zyskiem, rentownością kapitału własnego (ze względu na dominację wewnętrznych źródeł finansowania), rentownością kursów akcji, rynkową wartością dodaną, ekonomiczną wartością dodaną;

– system japoński – stawiający na pierwszym miejscu poszukiwanie przedsięwzięć zapewniających długookresowy rozwój przedsiębiorstwa, a w związku z tym preferujący duży udział w rynku, znaczący udział w finansowaniu przedsięwzięć kapitału obcego, przy zapewnieniu odpowiedniej rentowności;

4. Sprawozdawczość zewnętrzną i teorię rachunkowości, czyli tworzenie instytucjonalnych form emisji informacji na potrzeby użytkowników zewnętrznych oraz hipotetycznych koncepcji w tym zakresie.

Celem regulacji prawnych rachunkowości i jednocześnie uzasadnieniem potrzeby stanowienia prawa bilansowego jest przede wszystkim zapewnienie prawidłowej realizacji zadań, jakie powinna ona spełniać w stosunku do podmiotów zewnętrznych, zatem warto podkreślić, że wiarygodność rachunkowości jako nauki stosowanej jest niekwestionowana.

Logiczne podstawy dla rozwoju prawidłowej praktyki rachunkowości powinny być czerpane z teorii, którą można zdefiniować jako logiczne wyciąganie wniosków w postaci ogólnych zasad, które dostarczają podstawowych wzorców informacji, stanowiąc podstawę oceny praktyki rachunkowości oraz nakierowują rozwój nowych zastosowań i procedur.

Hendriksen⁸ kompletną strukturę tej nauki ujął w następujący sposób:

- określenie postulatów dotyczących rachunkowości i jej otoczenia,
- określenie podstawowych celów rachunkowości finansowej,
- ocenę potrzeb użytkowników z uwzględnieniem możliwości zrozumienia informacji prezentowanych w sprawozdaniach,
- selekcję celów i zakresu oddziaływania otoczenia, ocenę możliwości pomiaru i opisu procesów przepływu informacji dotyczących przedsiębiorstwa i jego otoczenia,
- ocenę wymogów dotyczących pomiaru i opisu rzeczywistości,
- określenie procedur gromadzenia, przetwarzania, agregacji i wykazywania informacji.

Tak określona struktura rachunkowości powinna stanowić wyznacznik w procesie stanowienia prawa bilansowego, bowiem jest zgodna również z modelem racjonalnego tworzenia prawa (por. tab. 3). Teoretyczne podstawy stanowienia prawa w praktyce światowej stanowią Ramy konceptualne (w państwach anglosaskich). Natomiast w Niemczech duże znaczenie przypisywane jest pagatorycznej koncepcji bilansu dynamicznego.

W latach 1961 i 1962 ukazały się prace M. Moonitza, w których uczony określił, że reguły i procedury rachunkowości, które teoria powinna objaśniać, muszą być oparte na zasadach (natury ogólnej i kontynuacyjnej), a te z kolei na postulatach wyprowadzonych z logicznych studiów otoczenia. Zatem mimo upływu czasu teoria Moonitza znajduje potwierdzenie w najnowszych teoriach⁹.

– system europejski – zorientowany na potrzeby ekstremalne, czyli zarówno planowania długookresowego, jak i krótkookresowego, określania celów ogólnych i szczegółowych, monetarnych i pozamonetarnych; jest to system zbliżony do amerykańskiego, co wyraża się w preferencji m. in. dla wskaźników rentowności i kursu akcji jako podstawy do planowania wewnętrznego źródła finansowania, którym jest zysk.

⁸ E. S. Hendriksen, *Accounting Theory*, Homewood (Ill.) 1982, s. 106.

⁹ A. Szychta, *Konsekwencje „złotego wieku” badań apriorycznych w rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej Stowarzyszenia Księgowych w Polsce”, t. 28, Warszawa 1994.

Tabela 3

Racjonalność w procesie stanowienia prawa bilansowego

Proces stanowienia prawa	Hierarchia elementów ram koncepcyjnych rachunkowości i sprawozdawczości finansowej (według warunkowo-normatywnej metodologii ram koncepcyjnych)
Określenie celu działalności prawotwórczej z takim stopniem szczegółowości, który umożliwia wybór środków realizacji tego celu	Określenie celu podstawowego w powiązaniu z postulatami rachunkowości i właściwą koncepcją teorii rachunkowości finansowej ^a , które wynikają z oceny podmiotu Cele uzupełniające
1. Ustalenie katalogu alternatywnych sposobów realizacji celu	Cechy jakościowe i wymagane informacje
2. Ustalenie potencjalnych środków prawnych realizacji celu	Określenie nadrzędnych zasad rachunkowości i sprawozdawczości: – zasada wyceny (koszt historyczny lub bieżący), – zasada przychodu (składniki, pomiar, moment uznawania), – zasada przeciwstawienia (przychodów i rozchodów), – zasada obiektywizmu i dokładności pomiaru, – zasada ciągłości stosowania procedur, – zasada pełnego ujawnienia danych, – zasada ostrożnej wyceny (w wersji konserwatywnej lub klasycznej), – zasada materialności, – zasada unifikacji, – zasada porównywalności sprawozdań finansowych
3. Wybór określonego środka prawnego,	Standardy rachunkowości
4. Ustalenie formy podstawowej regulacji prawnej	Interpretacja standardów
5. Ustanowienie obowiązujących szczegółowych przepisów prawa (i aktów wykonawczych)	Zastosowanie procedur rachunkowości do szczegółowych sytuacji przez zarząd i audytorów

Źródło: opracowanie własne.

^a Rozróżnia się trzy teoretyczne koncepcje systemów rachunkowości finansowej: własnościową, jednostki ekonomicznej i funduszu.

Teoria własności zorientowana jest na bilans podmiotu. Według tej teorii zachodzi równanie: aktywa – zobowiązania = kapitał właścicieli. Teoria własnościowa koncentruje się na interesach właścicieli, a podmiot jest rozumiany jako agent, reprezentant, przez którego działają przedsiębiorcy lub akcjonariusze. **Teoria jednostki ekonomicznej** zorientowana jest na wycenę i rachunek zysków i strat zachodzi równanie: aktywa = zobowiązania + kapitał właścicieli. Zysk, chociaż powiększa udział akcjonariuszy, nie jest ich własnością, do momentu zatwierdzenia

decyzji o jego podziale na Walnym Zgromadzeniu (oprocentowanie kapitału jest odrębnym problemem). Odróżnia się więc jednostkę od inwestorów, podmiot posiada środki i jest zobowiązany wobec żądań właścicieli i kredytodawców. Teoria funduszowa W. J. Vattera, teoria funduszowa, „podejście zdarzeń” G. H. Sortera i modele operacyjne Pechego stanowią teorię neutralnej rachunkowości i pozostają w ramach podejścia użytkownika informacji. Według tych teorii ignorowane są różne grupy użytkowników. Dla tego podejścia charakterystycznym jest rozumienie rachunkowości jako procesu identyfikacji, pomiaru i komunikowania informacji ekonomicznych pozwalających na dokonywanie oceny i podejmowanie decyzji przez użytkowników informacji. Teoria funduszowa jest kombinacją dwóch poprzednio wymienionych teorii (A. R. Belkaoui, *Accounting Theory*, Academic Press, London 1992, s. 233 i n).

Podobne stanowisko zajmuje Hendriksen¹⁰, który określił, że postulaty jako podstawowe założenia, lub podstawowe propozycje dotyczą ekonomicznego, politycznego i socjologicznego otoczenia w jakich musi działać rachunkowość. **Ponadto to otoczenie rachunkowości ma bezpośredni wpływ na jej cele (a nie odwrotnie).**

Najważniejsze czynniki prowadzące do zróżnicowania modeli rachunkowości w świecie stanowią: odmienne ukształtowanie systemu finansowania przedsiębiorstw i systemu podatkowego, rola banków i instytucji państwowych oraz odmienne koncepcje rachunkowości. Takie podejście znajduje potwierdzenie w wycenie (koszt historyczny a aktualizacja), w zasadach ustalania zysku (nacisk na wynik krótkiego okresu w Wielkiej Brytanii lub stabilność w długim okresie w Niemczech). Wybór koncepcji rachunkowości finansowej określa więc przyjętą koncepcję zachowania kapitału i/lub substancji (a także sposób ustalenia wyniku, czy jako przyrost kapitału własnego, czy też pokrycie kosztów).

Przypisanie fundamentalnego znaczenia społecznemu, politycznemu i ekonomicznemu otoczeniu podmiotu pozwala więc na identyfikację modeli rachunkowości: modelu państw anglosaskich, określonych przez A. Jarugową jako państwa rozwiniętego rynku kapitałowego oraz modelu kontynentalnego, nazwanego przez A. Jarugową jako państwa kredytowo-podatkowe. Określenie to posiada głęboką wymowę. W Niemczech określenie „kredytowe” wskazuje na szczególną rolę banków, które nie tylko udzielają kredytów długoterminowych, ale jednocześnie kontrolują podmiot (a nawet współdecydują o podziale zysku). Ponieważ prawu podatkowemu doktrynalnie przyznano nadrzędną funkcję w stosunku do prawa bilansowego, określenie „podatkowe” związane jest również z uwzględnieniem dobra ogólnonarodowego. Teoria¹¹ ta znajduje odzwierciedlenie nie tylko w niemieckiej ustawie o spółkach akcyjnych, ale również w ustawie z 1967 r. określającej równomierny i tym

¹⁰ E. S. Hendriksen, *op. cit.*, s. 7.

¹¹ D. Pfaff, *Schroer, The relationship between financial and tax accounting in Germany – the authoritativeness and reverse authoritativeness principle*, „European Accounting Review” 1996, Vol. 5, Supplement.

samym stabilny rozwój państwa. Niemiecka ustawa o spółkach akcyjnych określa, że zarząd nie może być jedynie reprezentantem interesów akcjonariuszy, ale musi obok kapitalistycznego interesu uwzględniać dobro przedsiębiorstwa, np. wobec spekulacyjnych dążeń akcjonariuszy, dobro wierzycieli, pracowników i dobro ogólnonarodowe. Jednak tak prawnie unormowany i narzucony sposób postępowania i konieczność kompromisowego zarządzania nie może spowodować rezygnacji podmiotu z dążenia do systematycznego osiągania możliwie wysokiego zysku (bowiem podmiot nie mógłby utworzyć rezerw wynikających z prawa bilansowego z zysku zarówno przed, jak i po opodatkowaniu). Zatem nie przyjęto w Niemczech rozwiązania, które chroniłoby interesy jednej (małej) grupy ludzi, właścicieli. Takie podejście, pozwalające na kształtowanie ogólnej równowagi państwa, jest zgodne z teorią rachunkowości społecznej i ekonomią dobrobytu. Celowi równomiernego rozwoju zarówno państwa, podporządkowano prawo gospodarcze i regulacje podatkowe (również w odniesieniu do opodatkowania koncernów zgodnie z teorią rozdziału i elementami teorii jedności i w konsekwencji funkcjonowanie podwójnych cen transferowych).

A. Jarugowa¹² już w 1986 r. pisała, że wielopłaszczyznowa rachunkowość spełnia wiele zadań równolegle: służy kontroli (koszt historyczny), ułatwia bieżące decyzje (koszt bieżący), ułatwia decyzje dotyczące przedsięwzięcia o dłuższym horyzoncie czasowym (wartość ekonomiczna). Dlatego też stanowiąc prawo bilansowe i przyjmując określone zasady wartościowania powinno uwzględniać:

- 1) potrzebę zmniejszenia inflacji w kraju,
- 2) harmonizację interesów rządu, przedsiębiorstwa, pracowników, kredytodawców,
- 3) efektywną alokację zasobów,
- 4) poziom wpływających do budżetu podatków,
- 5) zasady rachunkowości i sprawozdawczości finansowej.

Są to głównie czynniki makroekonomiczne, które jednak nie pozostają bez wpływu na kształtowanie wewnętrznej polityki finansowej jednostki (zwłaszcza na kreowanie własnych zasobów finansowych podmiotu). Ponadto analiza punktu nr 2 wskazuje na związki z teorią *stakeholders*, zaadaptowaną w Niemczech.

Podstawowe funkcje, które są przyjmowane w doktrynie prawa bilansowego stanowią: funkcja informacyjna, kontrolna i dystrybucyjna, statystyczna lub sprawozdawcza, analityczna i stymulacyjna. Jednakże funkcje te są odmiennie zhierarchizowane w poszczególnych państwach, kształtując tym

¹² A. Jarugowa, *Koncepcje wartościowania a zdolność do zachowania majątku przedsiębiorstwa: uwagi do teorii i praktyki. Rachunek gospodarczy a polityka finansowa przedsiębiorstwa*, materiały pokonferencyjne, Spała 1984.

samym wpływ rachunkowości na rozwój podmiotu. Stan homeostazy podmiotu przede wszystkim wymaga, by podstawowe funkcje systemu bilansowego pozwoliły na¹³:

– ochronę nienaruszalności mienia powierzonego przez właścicieli (również kredytodawców) oraz dbałość o zachowanie substancji tego majątku w jego pieniężnym wyrazie (funkcja kontrolna),

– pomoc w zarządzaniu przedsiębiorstwem poprzez ustalenie, informowanie oraz ocenę przebiegu działalności gospodarczej przedsiębiorstwa, jego wyników i sytuacji finansowej, jak też dostarczenia danych do przeprowadzenia różnego rodzaju rachunków ekonomicznych (szeroko pojęta funkcja informacyjna i symulacyjna).

W Wielkiej Brytanii dominuje funkcja stymulacyjna i informacyjna oraz przyjęta jest koncepcja zachowania substancji. W Niemczech nadrzędne znaczenie posiadają: funkcja kontrolna i dystrybucyjna (choćby teoretycznie wskazuje się również na informacyjną). Realizację funkcji dystrybucyjnej wspomaga więc teoria wartości opracowana przez V. Pareto, która pozwala na minimalizację ryzyka, znajduje zastosowanie w odniesieniu do podziału zysku i tworzenia rezerw. Natomiast możliwości i metody zachowania substancji wynikają z teorii Bohma-Bawerka.

Również ekonomiści prowadzili badania metod rachunkowości i podjęli próby określenia idealnego dochodu przedsiębiorstwa.

A. Smith zdefiniował zysk jako zwiększenie bogactwa podmiotu. Jego koncepcję rozwinął Marshall¹⁴ i połączył koncepcję teoretyczną z praktyczną działalnością gospodarczą. Oddzielił kapitał założycielski i kapitał pracujący, wyróżnił fizyczny kapitał i zysk, oraz uwydatnił wpływ pieniężnego wyrażenia kapitału jako formę badania osiągniętej nadwyżki. Do końca XIX w. przyjmowano, że dochód to więcej, niż wydatkowana gotówka, a fizyczny dochód można wyrazić jako aktualny poziom konsumpcji dóbr i usług, które wytwarzano.

Fisher¹⁵ zdefiniował przychód ekonomiczny jako serię zdarzeń korespondujących z różnymi czynnikami (stanami):

1) zysk jako przyjemność duchowa (emocjonalna), który można określić jako stopień zabezpieczenia potrzeb, ale nie może być jednak bezpośrednio zmierzony,

¹³ K. Sawicki, *Problem uwzględniania procesów inflacyjnych w rachunkowości przedsiębiorstw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1990, nr 53.

¹⁴ A. Marshall, *Principles of Economic*, Macmillan, London 1961.

¹⁵ I. Fisher, *Income and capital*, [in:] R. H. Parker, G. C. Harcourt, *Readings in the Concept and Measurement of Income*, Cambridge University Press 1969, s. 40, podają za: A. R. Belkaoui, *Accounting Theory*, Academic Press, London 1992; M. W. E. Glauteir, B. Underdown, *Accounting Theory and Practice*, Pitman, London 1982, s. 280–288.

2) realny zysk, który jest wyraźnie zbliżony do pierwszej koncepcji, ale możliwy jest jego bezpośredni pomiar poprzez ustalenie wielkości „koszty życia”,

3) dochód pieniężny rozumiany jako wszystkie kwoty pieniędzy otrzymane i należne, przewidziane do użycia (np. w działalności gospodarczej).

Fisher uważał, że dochód realny jest najbardziej użyteczny dla potrzeb rachunkowości.

Lindahl wprowadził koncepcję dochodu poprzez odesłanie do koncepcji kontynuacyjnego oszacowania majątku w czasie. Różnica między przychodem a konsumpcją odtworzeniową stanowi zysk podmiotu. Ta koncepcja prowadzi do generalnej koncepcji dochodu ekonomicznego, określanego jako zużycie plus oszczędności oczekiwane z działalności podczas określonego okresu, co można wyrazić za pomocą wzoru:

$$Y = C + (K_t - K_{t-1}),$$

gdzie:

Y – dochód ekonomiczny,

C – zużycie,

K_t – kapitał ekonomiczny na koniec okresu,

K_{t-1} – kapitał ekonomiczny na początek okresu.

Teorię Fishera i Lindahla rozwinął J. R. Hicks. Według teorii Hicks'a dochód stanowi maksymalną sumę, która może być przeznaczona na konsumpcję w danym okresie w warunkach stałego zachowywania kapitału podmiotu.

Przyjmuje się trzy definicje dochodu (objaśniające również jaka jego część może być przeznaczona na konsumpcję) sformułowane w roku 1946 przez Hicksa¹⁶.

Według pierwszej koncepcji zysk jest zdefiniowany jako maksymalna suma, którą można wydać w danym okresie, przewidując jednocześnie zachowanie wartości przyszłych dochodów (wyrażonych w jednostkach nominalnych) w stanie nienaruszonym. Według tej teorii zakłada się stałą wartość pieniądza, a tym samym przyjmuje się, że wystarczy pozostawić nie skonsumowany pierwotny kapitał w ujęciu nominalnym, by nie obniżyć poziomu dochodów w przyszłości.

Druga koncepcja określa zysk, jako maksymalną sumę, którą można wydatkować w jednym okresie przy założeniu zachowania tych samych możliwości wydatkowania w następnym okresie. Założenia tej teorii odnoszą

¹⁶ J. R. Hicks, *Value and Capital*, Oxford University Press, Oxford 1946, s. 172, podaje za M. W. E. Glauteir, B. Underdown, *op. cit.*

się do utrzymania nie nominalnej wielkości posiadanego kapitału, lecz jego realnej siły nabywczej. Uwzględnia się więc wpływ tempa inflacji na tę siłę nabywczą, ale istotą tej teorii jest uwzględnianie zmian jedynie w ogólnym poziomie cen. W warunkach stabilnego pieniądza tak ustalony zysk jest równy wielkości ustalonej według zasad pierwszej koncepcji. Natomiast w warunkach inflacji na konsumpcję można przeznaczyć tylko część uzyskanego dochodu nominalnego. Ekonomiczny dochód nominalny ulega teoretycznemu podziałowi na dwie części:

- pierwszą, przeznaczoną na uzupełnienie posiadanego kapitału tak, by jego wartość nominalna (wyrażona w jednostkach pieniężnych o mniejszej sile nabywczej) miała taką samą siłę nabywczą, jak posiadany uprzednio kapitał (wyrażony w jednostkach pieniężnych sprzed inflacji),
- drugą część, będącą właściwym „dochodem Hicksa”, nie uwzględniająca zmian cen dóbr według indywidualnych potrzeb.

Zysk według trzeciej teorii jest zdefiniowany jako maksymalna suma pieniądza, którą można wydatkować w jednym okresie przy założeniu, że w następnym okresie możliwe będzie wydatkowanie takiej samej kwoty w kategoriach realnych. Wielkość dochodu ekonomicznego ustala się uwzględniając ruchy cen poszczególnych towarów i usług zużywanych przez indywidualny podmiot, dlatego też jego wielkość może się różnić od zysku ustalonego w warunkach zmian ogólnego poziomu cen.

Adaptując teorię Hicksa w rachunkowości (zwłaszcza inflacyjnej) można określić, że:

- 1) zysk ustalony według formuły pierwszej pozwala na zachowanie kapitału nominalnego (podejście własnościowe do kapitału),
- 2) zysk określony według drugiej teorii pozwala na zachowanie kapitału realnego (siły nabywczej kapitału, podejście własnościowe do kapitału),
- 3) trzecia teoria odnosi się do zachowania kapitału fizycznego (realnej substancji majątkowej, co odpowiada teorii jednostki ekonomicznej).

Określanie dochodu ekonomicznego według powyższych zasad odpowiada trzem podstawowym systemom rachunkowości, konstruowanym według kryterium uwzględniania inflacji : cen nominalnych, ogólnego poziomu cen i kosztów bieżących.

Konkludując, prawo bilansowe w świecie nie jest spójne, określone są różne systemy. Różnice w strategiach stosowanych w poszczególnych państwach w celu osiągnięcia rozwoju gospodarczego oraz szczególnie istotne różnice w finansowaniu działalności gospodarczej doprowadziły do powstania odmiennych modeli rachunkowości. Standardy rachunkowości i sprawozdania finansowe są zróżnicowane w zależności od kulturowych, społeczno-gospodarczych uwarunkowań.

O kształcie systemu rachunkowości w danym kraju w znacznym stopniu decydują formy prawno-organizacyjne jednostek gospodarczych.

3. SYSTEMY RACHUNKOWOŚCI

Najwcześniejsze porównawcze badania systemów rachunkowości już w 1911 r. prowadził H. R. Hatfield¹⁷, który wyniki swoich badań ponownie opublikował w 1966 r. Prowadzone przez niego analizy dotyczyły Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, oraz Francji i Niemiec. Na podstawie podobieństw i różnic dokonał podstawowego podziału państw na dwie grupy: Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone oraz państwa Europy kontynentalnej: Niemcy i Francję (wyodrębnienie tych dwóch grup nie oznaczało jednak zupełnego podobieństwa systemów rachunkowości wewnątrz każdej z nich).

Uwzględniając różnice: organizacyjne, wynikające z zasad funkcjonowania systemów rachunkowości, a także zakresu wykorzystywania danych rachunkowości można systemy rachunkowości w świecie podzielić na cztery typy¹⁸.

1. System makroekonomiczny (rachunkowość społeczna) kiedy to rachunkowość traktowana jest jako narzędzie pomocne przy realizacji celów gospodarczych formułowanych przez rząd. Sprawozdania rachunkowe podmiotów gospodarujących są sporządzane przede wszystkim dla organów zarządzających. Informacje zawarte w tych sprawozdaniach w mniejszym stopniu docierają do akcjonariuszy tych jednostek i innych zainteresowanych. Szytywne przepisy prawne zapewniają dostarczanie wymaganych informacji odbiorcom sprawozdań. W systemie makroekonomicznym podstawowym zadaniem księgowych jest zapewnienie zgodności działania z prawem. Dużo uwagi w tym systemie przywiązuje się do kosztów prowadzenia rachunkowości.

2. System mikroekonomiczny funkcjonuje w oparciu o zasadę, że działania korzystne dla poszczególnych jednostek gospodarczych są również korzystne dla gospodarki jako całości. Sprawozdania sporządzane w oparciu o dane rachunkowości służą ocenie sprawności działania przedsiębiorstw, bez względu na wymagania odbiorców tych sprawozdań. Praktyka rachunkowości jest w dużym stopniu oparta na teorii ekonomii, a obowiązujące przepisy prawne normujące rachunkowość zachęcają do stosowania właściwych metod przy badaniach funkcjonowania gospodarki. Przepisy te nie określają jednak prawideł i procedur przeprowadzania tych badań. Zasadniczym zadaniem księgowych i rewidentów księgowych

¹⁷ *Advances in International Accounting*, K. S. Most (Ed.) Jai Press, Inc., London 1987.

¹⁸ K. M. Oldham, *Accounting system and practice in Europe*, MSC, Gower Press, Cambridge 1975.

w tym systemie jest dostarczanie takich informacji o jednostkach gospodarczych, które zapewniają tym jednostkom dalszą egzystencję i rozwój. Duży jest nacisk na nadanie rachunkowości należnej jej rangi i roli w systemie gospodarczym.

3. System znormalizowany zakłada potrzebę ujednoczenia danych prezentowanych przez rachunkowość. Sprawozdania oparte na danych rachunkowości są sporządzane według znormalizowanych wzorów, co umożliwia przetwarzanie zawartych w nich informacji. Jednolitość prezentacji danych rachunkowości zapewniają odpowiednie przepisy prawne, które określają standardowe wzory ksiąg rachunkowych oraz podają szczegółowe zasady ich prowadzenia. W systemie tym, podobnie jak w systemie makroekonomicznym, zadaniem księgowych i rewidentów księgowych jest działanie zgodne z prawem.

4. System pragmatyczny funkcjonuje w oparciu o dwie następujące zasady:

1) zadaniem rachunkowości jest umożliwienie prowadzenia działań gospodarczych,

2) prowadzenie działalności gospodarczej nie stanowi teoretycznej, intuicyjnej sztuki, która mogłaby reagować na doraźnie ustalone obowiązujące w danym okresie.

Z zasad tych wynika, że rachunkowość musi być zdolna do zmieniających się żądań stawianych wobec niej i dlatego musi być względnie wolna od ustawowych ograniczeń i zarządzeń. Sprawozdania – oparte na danych rachunkowości – sporządzane są przede wszystkim dla właścicieli przedsiębiorstw, którzy uważani są za osoby najbardziej kompetentne do oceny treści sprawozdań oraz przydatności zawartych w nich informacji.

Zróżnicowanie systemów rachunkowości w świecie stanowi znaczną barierę utrudniającą powstawanie i rozwój przedsiębiorstw ponadnarodowych.

4. ZNACZENIE HOMEOSTAZY W SYSTEMIE RACHUNKOWOŚCI DLA ROZWOJU I ZARZĄDZANIA PODMIOTEM

W ramach mikroekonomicznego aspektu rozwoju można wyodrębnić cztery podejścia do efektywności funkcjonowania i ekspansji przedsiębiorstwa:

1) zorientowane na cele, które koncentrują uwagę na rezultatach działalności przedsiębiorstwa ocenianych z punktu widzenia ich realizacji,

2) zorientowane na proces wewnętrzny, gdzie w centrum zainteresowania znajdują się: zadowolenie pracowników i produktywność,

3) zorientowane na zasoby, odnoszące się do oceny zdolności przedsiębiorstwa do pozyskiwania zasobów niezbędnych do funkcjonowania i rozwoju,

4) zorientowane na gremia konstytuujące.

Wymienione podejścia do badania rozwoju przedsiębiorstwa są zbieżne z określeniem jednostki gospodarczej sformułowanym przez Hendriksena¹⁹, który zdefiniował podmiot jako:

1) jednostkę gospodarującą sprawującą kontrolę nad swoimi zasobami, przyjmującą odpowiedzialność za podejmowanie i wywiązywanie się ze zobowiązań oraz prowadzącą działalność gospodarczą; to podejście jest zorientowane na działalność gospodarczą jednostki,

2) obszar interesu gospodarczego poszczególnych osób, grup ludzi lub instytucji; granice takiej jednostki są wyznaczane przez określenie zainteresowanych stron i ich interesów; to podejście jest zorientowane na użytkownika informacji zawartej w sprawozdaniach finansowych.

Trzy pierwsze podejścia do rozwoju (odpowiadające pierwszej części definicji podmiotu) są uwarunkowane przede wszystkim racjonalnym zarządzaniem i gospodarowaniem jednostki. Podejście nr 3 konkretyzuje również, że podmiot posiada przynajmniej zdolność do stałego odtwarzania majątku i nie zmniejszony udział sprzedaży w rynku.

Natomiast najbardziej złożonym jest podejście nr 4 (odpowiadające drugiej części definicji podmiotu sformułowanej przez Hendriksena) spełniające jednocześnie wymogi współcześnie dominującego paradygmatu rozwoju. Ponadto podejście to stanowi potwierdzenie sprzężenia czynników mikroekonomicznych oraz społeczno-politycznych o charakterze makroekonomicznym.

Zatem na poziomie mikro może zachodzić sprzeczność interesów właścicieli podmiotu i zarządu (sytuacja ta ma miejsce, gdy zachodzi rozdzielenie własności prawnej majątku i zarządzania). Właściciele i inwestorzy oczekują maksymalizacji wartości rynkowej firmy i badają dochodowość podmiotu, a zarząd powinien zmierzać do rozwoju podmiotu, warunkującego zarówno trwałą działalność przedsiębiorstwa jak i ocenę kwalifikacji kierownictwa.

Natomiast gdy najważniejszą grupę interesu stanowią kredytodawcy i pożyczkodawcy, to badają oni zdolność podmiotu do spłaty udzielonych pożyczek. Zatem zarządzający przede wszystkim monitorują zdolność płatniczą i płynność finansową podmiotu.

Aby przedsiębiorstwo mogło normalnie funkcjonować, zarząd poszukuje przede wszystkim stanu równowagi wewnętrznej. W związku z tym podejmowane są działania zachowawcze, zapobiegające utracie typowych wartości (przede wszystkim zdolności wytwórczych) oraz likwidujące ewentualny deficyt tych wartości. Dopiero następnym etapem są działania transgresyjne, twórcze i innowacyjne.

Jak już powiedziano, we wszystkich modelach rachunkowości równowaga podmiotu wiąże się ściśle z określeniem wielkości zysku, a zwłaszcza tej jego części, jaka może być bez uszczerbku przeznaczona na szeroko pojętą

¹⁹ E. S. Hendriksen, *op. cit.*, s. 7 i n.

konsumpcję, indywidualną i zbiorową a zatem koncepcje i pojmowanie zysku mają zasadnicze znaczenie dla określenia jego realnej wysokości i podziału. Jeżeli możliwości zachowania równowagi ekonomicznej podmiotu nie wynikają wprost z prawa bilansowego, tym samym wzrasta znaczenie rachunkowości zarządczej, stosującej inne niż koszt historyczny zasady wyceny. Przyjmijmy założenie, że zysk nominalny wynosi 10 000 zł, a zarząd z mocy prawa jest zobowiązany do oceny realności tej nadwyżki i zysk realny wynosiłby „0”. Wówczas istnieje możliwość jedynie odtworzenia majątku i to w przypadku stałych cen czynników produkcji (warto zwrócić jednak uwagę na fakt, że gdy rosną ceny dóbr konsumpcyjnych, spadają płace realne i pojawia się podażowy problem nadprodukcji). Zatem można przyjąć, że w tych warunkach prawo bilansowe wprost i ostro wpływa na zachowanie równowagi podmiotu i jego zdolność do kontynuacji działania. Jeżeli jednak podatek dochodowy obciąża zysk nominalny, tym samym opodatkowany jest już kapitał podmiotu i w tych warunkach podmiot traci zdolność do odtworzenia majątku, a tym samym równowagę. Funkcję stabilizatora, warunkującego w tych warunkach możliwość działania należy przypisać zdolności kredytowej (przede wszystkim płynności finansowej), jednak stabilizatorem postrzeganym przez inwestorów jest dochodowość podmiotu. W tej niemal krytycznej sytuacji podmiotu szczególne znaczenie posiadają rezerwy, zwłaszcza gdy ich utworzenie było uzasadnione utratą wartości majątku podmiotu. Stanowią dobrą formą finansowania, ponadto nie są obciążone żadnym kosztem i łagodzą potencjalny problem niedostatecznych środków na wypłatę dywidend (jednakże ich wykorzystanie jest widoczne w raporcie *cash flow*).

Zysk jest elementem systemu ekonomiczno-finansowego i jest w jego ramach sprzężony również z procesem ustalania podstawy opodatkowania. Możliwe są następujące sprzężenia:

- cel jest sprzężony z zasadą regulacji, a więc jednostka powinna wybierać te warianty działania, które zapewniają minimalizację nakładów bądź maksymalizację dochodów;
- dochód staje się motywem działania pracowników; od osiągnięcia tego celu zależy bowiem istnienie firmy w warunkach gospodarki rynkowej,
- dochód jest także regulatorem zwiększonego dopływu zasobów.

W przypadku autonomii prawa bilansowego i prawa podatkowego zysk bilansowy jest ustalany zgodnie z przepisami prawa bilansowego, zarówno obligatoryjnymi jak i opcjonalnymi, ale sposób postępowania zawsze powinien być zgodny z prawem. Natomiast dochód jest ustalany zgodnie z przepisami prawa podatkowego, a obciążenie fiskalne wpływa na wysokość zysku do podziału.

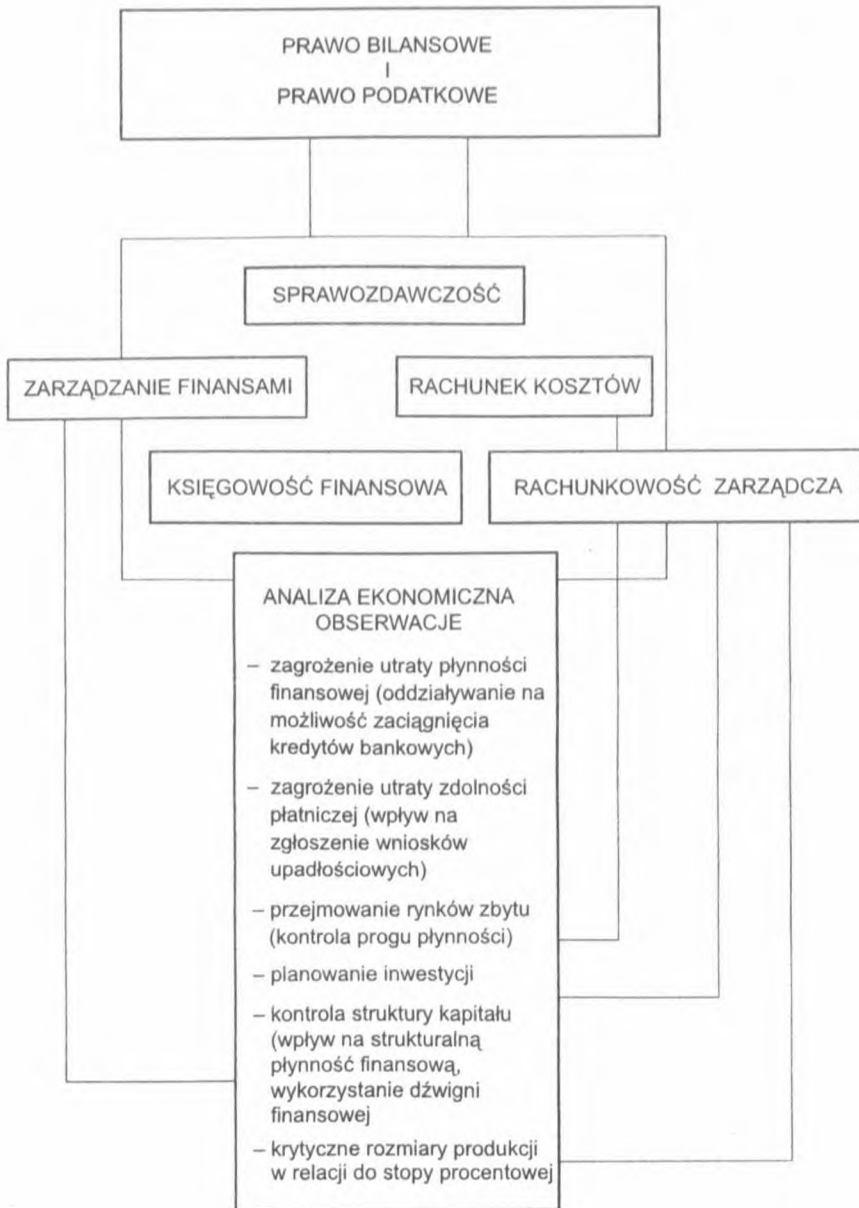
System rachunkowości w stabilnym rozwoju przedsiębiorstwa jest związany z kluczowymi atrybutami tego procesu (które nie dostrzegane stanowią pierwotną przyczynę bankructwa):

- kontroluje i odwzorowuje stan równowagi,
- wpływa na kreowanie kapitałów własnych oraz możliwości pozyskiwania kapitałów obcych z uwzględnieniem skutków dźwigni finansowej.

System rachunkowości podlega wpływom zewnętrznym i wewnętrznym. Ponieważ prawo bilansowe nieostro oddziałuje na cały system rachunkowości, zatem skutki przenikania do systemu bilansowego prawa podatkowego mogą pogłębić zachwianie zdolności do kontynuacji działania nie tylko z punktu widzenia utraty zdolności wytwórczych, ale przydatności metod właściwych rachunkowości zarządczej (por. rys. 1)

Rachunkowość finansowa, traktowana jako system ewidencji, współczesny w rozwiązywaniu większości problemów decyzyjnych, będących domeną rachunkowości zarządczej, dlatego też system rachunkowości powinien być pojmowany w sposób holistyczny i homeostatyczny. Rachunkowość zarządcza dostarcza informacji wykraczających poza system ewidencyjny i stanowi bazę podejmowania decyzji i sterowania działalnością gospodarczą podmiotu dla osiągnięcia wytyczonych celów. Potrzeby rachunkowości zarządczej kształtują zatem zakres rachunkowości finansowej. Można określić zamknięty krąg rachunkowości.

Zwłaszcza podporządkowany rachunkowości finansowej rachunek kosztów (zarządzający wynikiem finansowym, ale z uwzględnieniem polityki rachunkowości podmiotu i miękko regulowany przez prawo bilansowe) powinien dawać obiektywne i zgodne z prawem informacje o kosztach i zyskach. Rachunek kosztów prawo stanowi niewraliczny obszar systemu rachunkowości. Kontrola gospodarności, kalkulacja cen, podejmowanie decyzji gospodarczych, ustalenie wyników i wycena zapasów oraz analiza i obserwacja zmian strukturalnych przedsiębiorstwa w trakcie jego rozwoju stanowią podstawę równowagi podmiotu, determinują prawidłowość analiz i projektów sporządzanych w ramach rachunkowości zarządczej. Gdy w latach siedemdziesiątych przedsiębiorstwa były często zaskakiwane zjawiskami trudnymi do przewidzenia i uznano, że stosowane metody planowania, prognozowania oraz oceny sytuacji są niewystarczające, wyłoniła się potrzeba tworzenia i wykorzystywania takich systemów informacyjnych, które umożliwiłyby unikanie zaskoczeń. Krytyczne uwagi formułowano również pod adresem rachunku kosztów, uważając, że nie odzwierciedla on dostatecznie zjawisk zachodzących w podmiocie, zwłaszcza gdy w strukturze kosztów całkowitych maleje udział kosztów zmiennych przy jednoczesnym wzroście kosztów stałych. Niewątpliwie rachunek kosztów, a zwłaszcza kalkulacje kosztów jednostkowych wytworzenia produktu stanowią ważny punkt warunkujący stabilność finansową podmiotu. Prawidłowe rozliczenie kosztów pośrednich na produkty warunkuje określenie poprawnej ceny według formuły „koszt plus”, a jedynie struktura sprzedaży zgodna ze strukturą kosztów pośrednich pozwoli na osiąganie faktycznych zysków. Z doświadczeń wysoko rozwiniętych krajów o gospodarce rynkowej

Rys. 1. Wpływ prawa bilansowego i prawa podatkowego na zarządzanie podmiotem
Źródło: opracowanie własne.

wynika, że nadmierne podporządkowanie rachunku kosztów zewnętrznie regulowanej rachunkowości finansowej i opieranie premii motywacyjnych na krótkookresowych, „papierowych” wynikach finansowych stanowiło jedną z najważniejszych przyczyn spadku konkurencyjności przemysłu USA w stosunku do Japonii.

Konkludując, rozwój przedsiębiorstwa jest domeną zarówno rachunkowości finansowej jak i zarządczej (której jakość jest zdeterminowana informacjami generowanymi przez system rachunkowości finansowej), ale stabilny rozwój wymaga holistycznego i kompleksowego podejścia do systemu bilansowego (i jego funkcji). Można nawet przyjąć, że homeostaza w rachunkowości warunkuje stabilność ekonomiczną podmiotu.

5. KONIUNKTURALNE STABILIZATORY ROZWOJU PRZEDSIĘBIORSTWA W SYSTEMACH RACHUNKOWOŚCI – PRÓBA PORÓWNIANIA MODELI

Udział rachunkowości w utrzymywaniu równowagi ekonomicznej, a tym samym w realizacji polityki stabilnego rozwoju, uwidocznił się w czterech układach²⁰:

1) sprzężenie między optymalizatorem a otoczeniem, zapewniające obserwację i modyfikację otoczenia (określane przy udziale rachunku ekonomicznego, a więc na podłożu rachunkowości),

2) sprzężenie między optymalizatorem a postulatem, zapewniające współzależność sposobów i celów (np. długookresowa równowaga podmiotu wymaga opracowania wielowariantowego planu finansowego podmiotu i podstawowych kategorii niezbędnych dla jego realizacji zwłaszcza w odniesieniu takich kategorii jak: realny zysk, dochody i podatki, kapitały własne i kredyty),

3) sprzężenie między realizatorem a postulatem, zapewniające współzależność środków i celów (wybór optymalnego wariantu planu i jego realizacja w przyszłym okresie, co wymaga współzależności środków i celów),

4) sprzężenie między realizatorem a otoczeniem, zapewniające zasilanie z otoczenia i środki modyfikacji otoczenia (przede wszystkim w odniesieniu do środków kontrolowanych wyłącznie przez system rachunkowości, np. kredyty, zobowiązania, należności).

Koniunkturalne stabilizatory równowagi ekonomicznej, kontrolowane przez system rachunkowości można określić przyjmując: kategorie wymagane do skonstruowania biznes planu, ekonomiczne uwarunkowania równowagi, operacyjne cele, wynikające z reguł zarządzania finansami, wskaźniki wczesnego ostrzegania określone w systemie *controllingu* i/lub zintegrowanej karcie dokonań.

²⁰ M. Dobija, *Rachunkowość zarządcza*, PWN, Warszawa 1994, s. 39 i n.

Uwzględniając powyższe rozważania za podstawowe stabilizatory sytuacji finansowej podmiotu, kontrolowane przez rachunkowość można przyjąć:

- zdolność do osiągania zysku – stanowiącego podstawę oceny dochodowości, rentowności sprzedaży i kapitału oraz efektywności działania,
- zdolność płatniczą i płynność finansową, długo- i krótkookresową (uwzględniającą płynność kapitału, kształtowaną przez płynność środków pieniężnych i obrót kapitału); wymienione wskaźniki stanowią podstawę oceny stabilności finansowej - szczególnie badane przez instytucje bankowe,
- majątek własny, będący kryterium bezpieczeństwa i niezależności podmiotu,
- posiadanie odpowiednich zdolności wytwórczych,
- szeroko pojmowana zdolność do pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych (emisja akcji, obligacji, pożyczek),
- badanie prognozy rentowności i prognozy płynności z uwzględnieniem wpływów inflacji i opodatkowania,
- najważniejszą gwarancją stabilnego rozwoju stanowią kapitały, zwłaszcza rezerwy (formy finansowego zasilania przedsiębiorstwa przedstawiono w tab. 4).

Pomiędzy tymi kategoriami musi istnieć stan równowagi, bowiem przetrwanie przez rozwój w długim okresie wymaga osiągnięcia zysków, posiadania odpowiedniego potencjału oraz zachowania wypłacalności. Jedynie w krótkim okresie rentowności nie musi towarzyszyć posiadanie przez firmę wymagalnej kwoty środków pieniężnych. W określonych warunkach firma deficytowa może być wypłacalna nawet przez dłuższy okres.

Warunkiem stabilności ekonomicznej każdego podmiotu jest także gospodarowanie jego majątkiem i funduszami i osiągniętym zyskiem, które zapewnia stałą działalność. Funkcjonowanie przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej jest bowiem uzależnione od wygospodarowania odpowiedniej wielkości środków – „wartości dodanej”²¹. Ocenie zysku i rentowności podmiotu spółki notowanej na giełdzie w państwach rozwiniętego rynku kapitałowego służy przede wszystkim koncepcja ekonomicznej wartości dodanej (stanowiąca miarę wzrostu wartości przedsiębiorstwa). Wyraża ona

²¹ Ogólna formuła oceny wyników działalności podmiotu ma postać:

1. Zapewnić godziwe wynagrodzenie za pracę (płaca + świadczenia);
2. Uczestniczyć w zaspokojeniu potrzeb zbiorowości (podatki pobierane przez państwo);
3. Utrzymać aktualny potencjał majątku trwałego (amortyzacja – czy wystarcza);
4. Zapewnić oprocentowanie kapitałów:
  - pożyczonych (koszty finansowe),
  - własnych (dywidendy lub wzrost wartości kapitału w granicach normalnej stopy procentowej lokaty).

Jeżeli wartość dodana jest większa od czterech wymienionych obciążeń, przedsiębiorstwo jest rentowne i osiąga zysk.

Tabela 4

Podstawowe źródła zasilania finansowego w przedsiębiorstwie

Zewnętrzne własne (możliwe obciążenie kosztem kapitału)	Zewnętrzne obce pochodzące z rynku pieniężnego i kredytowego (obciążone kosztem kapitałów obcych)	Wewnętrzne własne, nie obciążone kosztem kapitału
Kapitał podstawowy, obciążony kosztem kapitałów własnych (w spółkach akcyjnych od wartości nominalnej akcji)	Kredyty krótkookresowe: – kredyty na rachunkach bieżących, – kredyt sezonowy, – pod zastaw nieruchomości – dyskontowy, – pozostałe formy	Transformacja majątku: – bieżące wpływy, – odpisy amortyzacyjne, – sprzedaż zbędnego majątku, – przyspieszenie obrotu kapitału, – inne formy
Emisja akcji; w warunkach wzrostu wartości firmy możliwe jest podwyższenie ceny emisyjnej, zatem powstaje <i>agio</i> nie obciążone kosztem kapitałów własnych	Długoterminowe pożyczki i kredyty: – pożyczki obligacyjne, – pozostałe pożyczki, – kredyty inwestycyjne i hipoteczne	Kształtowanie kapitału: – wynikające z możliwości zatrzymania zysku, – kształtowanie rezerw
Wpłaty akcjonariuszy (i udziałowców); w badaniu sytuacji finansowej podmiotu należy uwzględnić skutki wniesienia należnych, odroczonej wpłat na poczet kapitałów podstawowych, nie stanowiących ich podwyższenia	Kredytowanie handlowe: – kredyt handlowy, – kredyt odbiorcy	
Dotacje	Szczególne formy finansowania: – <i>factoring</i> , – <i>leasing</i> (finansowanie pozabilansowe)	

Źródło: opracowanie własne.

sumę, jaką z zainwestowanego kapitału przedsiębiorstwo wypracowało w danym okresie czasu ponad średni koszt kapitału całkowitego, co można wyrazić wzorem:

$$EVA = (\text{rentowność zainwestowanego kapitału} - \text{średni ważony koszt kapitału}) \cdot \text{zainwestowany kapitał.}$$

Wielkości kontrolowane przez rachunkowość stanowią: wolne przepływy pieniężne, dywidendy, kapitał obcy, okres prognozy, wzrost sprzedaży, rentowność sprzedaży, majątek trwały, kapitał pracujący. Raport *cash flow ex ante*, posiada decydujące znaczenie, bowiem pozwala ocenić, czy podmiot jest generatorem gotówki, oraz jest ważnym źródłem oceny dynamicznej płynności finansowej podmiotu. Natomiast do najważniejszych komponentów zewnętrznych można zaliczyć: kurs akcji, stopę dyskontową, stopę podatkową, koszt kapitału.

Na zakończenie warto dokonać porównania możliwości stabilnego rozwoju przedsiębiorstwa w Niemczech, Wielkiej Brytanii i w Polsce (por. tab. 5).

Warto zwrócić więc uwagę na rozwiązania niemieckie i brytyjskie. W państwach tych rozpatruje się dwie różne koncepcje rachunkowości, które leżą u podstaw stanowienia prawa rachunkowości standardów w danym kraju. Chodzi mianowicie o zasadę ostrożnej wyceny z jednej strony i koncepcję współmierności kosztów i przychodów z drugiej. Według zasady ostrożności w sprawozdawczości przychody ujmowane są według zasady realizacji oraz uwzględnia się koszty poniesione. Natomiast zgodnie z koncepcją współmierności (Anglia) w odniesieniu do przychodów dominuje zasada treści ponad formę, podczas gdy koszty są kapitalizowane.

W Niemczech zarówno dla celów bilansowych jak i podatkowych ostro egzekwowana jest koncepcja zachowania kapitału i substancji, a za koszty uzyskania przychodów, zmniejszające podstawę opodatkowania, uznaje się wszystkie wymagane przez prawo bilansowe rezerwy, za wyjątkiem rezerw na koszty przyszłych okresów, które zostaną poniesione po upływie trzech miesięcy następnego roku podatkowego.

Brytyjskie standardy w pełni natomiast zaadaptowały prawa rynku, dla celów bilansowych dozwolona jest metoda wyceny według kosztów bieżących. Prawo podatkowe określa obowiązek wyceny zapasów według niższej wartości historycznej lub rynkowej. W odniesieniu do wyceny majątku trwałego również dozwolona jest metoda alternatywna (tj. według kosztów bieżących).

Polskie prawo podatkowe również powinno sprzyjać kontynuacji działania podmiotu, wpływając tym samym na rozwój gospodarczy i być może byłoby korzystne (podobnie jak w Wielkiej Brytanii) negocjować regulacje bilansowe i podatkowe.

Konkludując, praktyka rachunkowości (a tym samym praktyka gospodarcza) jest jednak pochodną systemu ekonomiczno-finansowego, form zarządzania i reguł sterowania gospodarką narodową, obejmującą makroekonomiczną politykę rachunkowości i politykę podatkową. Dlatego też istotne znaczenie posiada nie tylko prawo bilansowe, ale również przenikanie do systemu bilansowego podmiotu prawa podatkowego, wywierającego wpływ na prawidłową wycenę wyników finansowych podmiotu. Najważniejszą podstawę do opracowania prawa powinna stanowić więc teoria rachunkowości,

Podstawowe uwarunkowania stabilnego rozwoju przedsiębiorstw w Niemczech i w Wielkiej Brytanii i w Polsce wynikające z prawa bilansowego i unormowań podatkowych

Wybrane czynniki	Niemcy	Wielka Brytania	Polska
1	2	3	4
Prawne możliwości zachowania stabilności ekonomicznej i zdolności do odnowienia zasobów koniecznych do prowadzenia działalności gospodarczej oraz zachowania kapitału	<p>– systemowe podejście do rachunkowości – teoria jednostki ekonomicznej w rachunkowości,</p> <p>– przyjęcie koncepcji zachowania substancji i kapitału nominalnego (tworzenie rezerw uzasadnionych utratą wartości majątku zgodnie z <i>Kodeksem handlowym</i>),</p> <p>– intensywne sprzężenie prawa bilansowego z prawem podatkowym (jednakże istnieje możliwość stosowania MSR, standardów amerykańskich lub regulacji krajowych spółek publicznych)</p> <p>Równowaga podmiotu wynika zatem z mocy prawa bilansowego i prawa podatkowego oraz zasady zgodności i wzajemnej miarodajności bilansu handlowego oraz bilansu podatkowego</p>	<p>– systemowe podejście do rachunkowości – teoria własnościowa,</p> <p>– możliwość wyceny bilansowej według kosztów bieżących uznana dla celów bilansowych i podatkowych (dlatego też bilansowe rezerwy rewaloryzacyjne nie są uznawane przez prawo podatkowe),</p> <p>– tworzenie rezerw na zabezpieczenie ciągłości wypłat dywidend, których rozwiązanie jest ujawnione w sprawozdaniu ze zmian w kapitale własnym</p> <p>Równowaga podmiotu wynika zatem z mocy prawa bilansowego i prawa podatkowego</p>	<p>– systemowe podejście do rachunkowości – dominacja teorii własnościowej,</p> <p>– koncepcja zachowania kapitału nominalnego,</p> <p>– zysk realny może być stratą, którą pogłębia podatek dochodowy od autonomicznie ustalonego wyniku podatkowego (obciążeniu ulega zatem kapitał podmiotu)</p> <p>Równowaga podmiotu nie wynika w sposób obligatoryjny ani z prawa bilansowego, ani z prawa podatkowego</p>
Finansowe uwarunkowania rozwoju	Istnieją szerokie możliwości tworzenia rezerw uznawanych przez prawo bilansowe i prawo podatkowe. Jednak zgodnie z zasadą odwrotnej miarodajności bilansów: handlowego i podatkowego, rezerwy wynikające z prawa podatkowego mogą być utworzone, pod warunkiem ich utworzenia (na podstawie <i>Kodeksu handlowego</i>)	Tworzenie rozwojowych funduszy strategicznych (rezerw). Ponadto, zgodnie z modelem ekonomicznym, zwyczajowo jest przyjęte, iż między akcjonariuszy i udziałowców dokonuje się podziału jedynie połowy zysku po opodatkowaniu.	Rezerwy wprowadzić są tworzone, ale nie zawsze mogą być jednak traktowane zgodnie z przeznaczeniem.

Tabela 5 (cd.)

1	2	3	4
Finansowe uwarunkowania rozwoju	jednocześnie dla celów handlowych. Stanowią jedno ze źródeł zasobów bankowych (zwiększają ich podaż oraz zmniejszają oprocentowanie kredytów). Ponadto rezerwy stanowią nie tylko nieobciążone żadnymi kosztami źródła własnych zasobów finansowych podmiotu. Tworzenie rezerw z zysku (przed i po opodatkowaniu) wymaga maksymalizacji nadwyżki (dlatego też twierdzi się, że w Niemczech długo- a nawet krótkookresowym celem działalności podmiotu jest maksymalizacja zysku). Istniejące regulacje prawne są pożądane przez władze i wynikają z ustawy z promowania przemysłu oraz prawnie unormowanej polityki ekonomicznej państwa określonej w ustawie o stabilizacji gospodarczej państwa i jego rozwoju z 8 lipca 1967 r. Bezpieczeństwo prowadzenia działalności gospodarczej wymaga monitorowania długo- i krótkookresowa płynności finansowej oraz zdolności kredytowej	Bezpieczeństwo prowadzenia działalności gospodarczej wymaga monitorowania rentowności, zdolności płatniczej i płynności finansowej analizowanych na podstawie bilansu oraz raportu <i>cash flow</i> . Wzrost wartości dla akcjonariuszy i zdolności dochodowej podmiotów wpływają na wzrost wartości akcji, zwiększają możliwości pozyskiwania zasobów finansowych na giełdzie (oraz kapitałów zapasowych z tytułu <i>agio</i>).	Ograniczona podaż wysokooprocentowanych kredytów bankowych
Możliwość opracowania realnych planów strategicznych	Istnieje	Istnieje	Nie istnieje
Znaczenie rachunku zysków i strat	Zgodne z teorią bilansu statycznego	Zgodne z teorią bilansu dynamicznego	Zgodne z teorią bilansu dynamicznego
Czynniki sprzyjające ujawnianiu dochodów przez podmioty gospodarcze o znaczeniu makroekonomicznym	Amortyzacja degresywna stanowi koszt, nie sprzyja ujawnianiu dochodów. Tworzenie rezerw z zysku uzasadnionych koniecznością zachowania kapitałów	Odliczanie amortyzacji od dochodu podatkowego, co sprzyja ujawnianiu dochodów przez podmioty	Amortyzacja degresywna stanowi koszt, nie zachęca do ujawniania dochodów

Źródło: opracowanie własne.

rozszerzona o skutki sprzężenia prawa bilansowego z prawem podatkowym. Z drugiej strony dla osiągnięcia celów makroekonomicznych rządy państw powinny również zmierzać do tworzenia warunków dla kształtowania się długo- i krótkookresowych równowag między interesem gospodarki i przedsiębiorstwa, pełniącego najważniejszą rolę w strukturze podmiotowej gospodarki.

Anna Szmerekieta

THE SIGNIFICANCE OF THE ACCOUNTING SYSTEM FOR STEADY DEVELOPMENT OF A COMPANY

The accelerating rate of changes in the market drives business entities to seek opportunities for growth and to pursue short – term optimisation of business activity in order to ensure smooth development in the future.

Business growth in line with the requirements of a modern development paradigm (integrating technical, economic, social and environmental aspects of this process) demands a qualitative approach, which guarantees growth of the national economy.

The qualitative growth strategies are independent of national economic systems and are realised through e.g. substitution of the raw materials which represent a strain of the natural environment.

The impact of the accounting system on enterprise growth comprises economic processes of business activity (though accounting also pays regard to social and environmental issues).

In order to admire the aim of this paper, the main factors determining steady growth of a business enterprise have been identified and principal decision – making and financial issues have been addressed. The paper also discusses the chief stabilising factors in the enterprise business trend, which can be controlled through the accounting system. Special attention has been paid to the need for establishing read financial surplus (taking account of the impact of inflation taxation and the requirement of production potential maintenance) and the need to maintain the balance between real profits generation, profitability, financial liquidity and solvency in at least a longer term.